

Saša Vuga

OB KONCU, OB ZAČETKU TISOČLETJA

(in – nesreče so ko Turki)*

Ta moja beseda ne bo ne slavnostna ne prešerna. Niti obletniška. Kvečjemu malce čustvena. Nekam vpraševalska. Poslovilna – torej otožna: Ker zadnjič pišemo nad Prešernovim praznikom leto tisoč in tako naprej.

Tako na začetku naj s hvaležno mislijo poromam daleč k njim, revnim pa tako bogatim, ki so se razdajali, da smo kljub snežnim metežem in pasjim dnevom tega tisočletja tu. Nocoj še zmeraj tu: K njima, ki sta pisala *Brižinske spomenike*, ta dragoceni list evropskega pismenskega dokumentarija – zakaj če listamo po zgodovini: Vsakič, ko nam je grozila smrt, je milostna usoda poskrbela za rešnika. Za velikega Trubarja na primer, da bi nas poklical *Slovenci*. Za Dalmatina, da bi nam odprl biblijo. Za Prešerna, čudežnega – da bi se ovedeli (spet) sebe. Za Maistra, da bi nas obranil. Kar je storil ta vojak, stori le pesnik – zakaj vojak si ne bi upal! Si lahko sred sanjskih mor zamislimo Slovenijo brez Maribora? Za Gregorčiča, za pesnikova zimzelena stiha: *Takrat se spomni, bistra Soča, kar gôrko ti srcé naroča!* Je mar, ponižan in bolan, slutil, da je s pesmijo dajal orožje, brez katerega bi v dantejevskem krogu 18 do 45. klécnili? Ali po Goetheju: Kdor hoče razumeti pesnika, mora v pesnikovo deželo: Ne zato, da bi ga razumel. Marveč zato, da bi ga *bolje* razumel – si lahko sred sanjskih mor zamislimo Slovenijo brez Primorske?

Kljub deklarirani pobožnosti Slovenci nimamo še deklariranega priprošnjika. Zato pa smo imeli nje, ki jih lahko v hudi stiski vzdignemo kot svete v svoj oltar. Prav ti so, plemeniti, večkrat naredili večji čudež kot svetnik iz pratike. Naš vek je to dovolj, je kar preveč dokazal. Svetnik je menda tisti, ki z božjim žarom kaže iz robid. Iz rev in zmed. Gor. Naprej: Kot Mojzes iz nevarnosti puščave – kdo dandanašnji na Slovenskem kaže kam? Ali se vsaj drži kot kažipot?

Pišemo to, zadnje leto. Na cestnem voglu tam pa ždi nekakšen Janus, etruščanski bog. In okamnelo gleda daleč tja nazaj. Daleč tja naprej. Mar samo gleda? Ali tudi vidi, kako mu pred očmi brsti brezbrežen gozd, to tret-

* Beseda, povedana 4. februarja letos na Prešernovi slavnosti v novogoriškem gledališču.

je tisočletje – pa niti ene stèze v njem. Pa niti skavtskega kompasa nikomur v rokàh. Človeška hoja bo kot od prosinca v letu 1000 mračno šla iz kroga v krog. Ko tisti slepci na podobi Petra Bruegla. Letnica 1999 – mar nam ni pest s pisalom zadržtela kot v trikotniku iz kabalističnih besed *abracadabra*? Ali pri antikristovski (v resnici pa visoko kristovski) trojici 666 iz Janezovega apokaliptičnega *Razodetja*?

Decembra tehtamo, kaj bo prineslo leto. Veliko bolj zagatno je vprašanje, kaj stoletje. Nekam strašljivo pa, kaj tisočletje. Nam nič več – takó, ljudem. A da še kar ljudem? Kaj pravi Nostradamus? Jaz ne vem. Vem le, kako je star angleški zgodovinar, z mislijo pri letih 18 in 45, rekel, da Slovenci izgubimo vsakega pol veka dobršno tretjino svojega ozemlja. Z vero v kaj naj si čez 50 ali 100 let zanamec dokazuje smiselnost slovenskega obstanka, če vrh Nebotičnika bedi nekakšen cankarjanski Konkordat. In vsako jutro sproti naravnava uro v slovenski glavi? Kdo nam torej daje žago v pest? In jo usmerja k veji, ki na njej sedimo – treba bo, kajpada kot zmeraj *ad calendas Graecas* (!), razodeti, kdo.

Mimogrede: Nekdo je lani terjal, naj ne bo ta naš Prešernov teden le tjavendanska, malo malomeščanska evforija. Marveč kritičen pregled pridelkov. In šele potlej zadoščenje kmeta sred jesenskih polj, ker so pošteno dala plod. Kako naj torej bo ta praznična beseda praznična? Kako zavita v filozofične meandre? Kako pod polcilindrom čednega, akademijskega oratorstva, če pa se tudi v zadnjem letu tega tisočletja dela na Slovenskem greh? Od prehudo kankanskih pen in rajanja krog zlatega teleta bi potrebovali strastni krik iz pridige dominikanca Girolama Savonarole, ne pa ubogega, zlomljivega peresa slovenskega pisatelja. Saj si kalini v címborih pripevajo, kako kultura kod počasi, stanovitno, zanesljivo mre. Grenčina, ki jo meša vtis iz teh opazovanj, bi kajpada lahko bila, kot je svoj čas bila, krepak vzgon za delanje umetnosti. Tu bi se, niti mlad ali naiven, tiho spet vprašal: Kaj nam je kultura? Kaj umetnost, da nam toliko, je včasih osupljivo videti, do njiju ni? Naj sèm zapeljem osem Cankarjevih glos? Naj pljuska sarkazma iz karikatur, ki so nazadnje Hinka Smrekarja 1942. vrgle v gramóžno jamo?

Ali naj primem, hitro in počez, med vsakdanje, sprotne otipljivosti?

Najprej na primer, ker se kar se da grdo ponuja, to: Na Primorskem da povsod imamo bedne ukrajinske lupanáre. Pa *Casinó. Paradiso. Magnifica. Maestosa* v Lipici. Ah, pač: Mar ni sramota, da se je zaradi mrtvoudja na ministrstvih postavil v brambo naših belih konj – poet? Lépo in prav, no, da vse to imamo. Nimamo pa več, na vsem Primorskem, ene same trdne in ugledne slovenske založbe. Kaj založbe – ene ugledne slovenske knjigarne! Lani berem o Piranu: Gimnazijci si v svojem mestu ne morejo kupiti zvezka. Že do svinčnika je tam težko. *Paradiso. Magnifico. Maestoso* – mene je pa sram: Tigrovci so, v snegu do vratu, z dvema samokresoma v rokàh, sem dol

tovorili nahrbtnik s katekizmi. Drugi so, v drugi vojni, z Vipavskega nosili bale dobrega papirja strmo gor v cerkljanski hrib, da bi, Prešernu v čast, po bibliofilsko stiskali *Zdravljico*. Tretji so poslali, z vlakom, koš izdaj *Slovenčeve knjižnice* – pomnim Sienkiéwiczev, gosposko risani *Quo vadis*. V biblioteki hranim Levstika, *Krpana*: Ga je kot nobeden upodobil Lojze Perko.

Zdaj pa toliko duhovnega bogastva: *Magnifico* in ukrajinski lupanar!

Od Valentina Staniča, Andreja Gabrščka, ta je izdal od 1892. do prve vojne v Gorici več ko 200 naših knjig, pa do kalvarijskih postaj Franceta Bevka in njegovih v dneh do druge vojne – prišleki so nas tako na mäh oropali, do mašnih bukvic, da nismo več imeli nič. Danes, ko imamo vse, od suverena do Prešerna na slovenskih bankovcih, spet ne bi mogli na Primorskem založiti, kot v ogabnem petindvajsetletju, recimo Bartolov roman *Alamut*. Ali *Kaplana Čedermaca*.

Pa zavijem poiskat latinski slovnici kompendij v Staro Gorico: Knjigar jih znosi predme šest – kogar pa zanima kaj o čem krog ofenziv Cadorne in Borojeviča, naj odpre, nedaleč tam, v *specializirano* knjigarno na Sprehajališču Verdi, šte. 67. Ali naj se, k prav tako specializirani, odpelje gor, čez drugo mejo, severno, v Beljak. Hočem reči: Ne terjam, da bi v naših (recimo jim tako) knjigarnah imeli kakšen Glonarjev slovar. Ali Breznikov *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov*. Ali pravopis, posvečen Župančiču. Ali naslednji, posvečen Ramovšu – morali pa bi, v tistih *skoraj* knjigarnah na Primorskem, zmeraj najti, *kje, če tu ne*, vsaj Gregorčiča. Vsaj Gradnika in Preglja. Kosovela vsaj. Vsaj Bevka. Pa Kosmača – nič! Sem pa namesto njih našel poleti ob Tolminki, v papirnici, ki se razglaša za knjigarno, to, rešpekta vredno klasiko: *Démonski ljubimec*. *Leopard lovi v temi*. *Oprosti, Max* in kar je še bilo, do stropa, ščavja.

Otrimo si vendàr oko pri slapu bistrjih. In spreglejmo, kako nas dedni prijatelji slovenstva, Danajci s sračjimi darovi, pa *kot zmeraj z našo pomočjo*, obkrožajo – kajpak ne več s podmornicami, ki bi kot 1941. vdrle po Gradaščici. Ampak s trdnjavami vsakršnih, od srednjih do carinskih šol. Učiteljišč. Vseučilišč. Ena šola, pohlevna, gimnazija pa pomeni zbor profesorjev. Knjižnico. Pomeni – *izročilo*: Ena že pomeni plemenito plamenico sred noči! Mi tokraj pa, možgančkasto cincávi s tretjo univerzo: Ki bo zanesljivo v Kopru, kaj kdo ve. Ali v Gorici, kaj se ve. Neki tedanji tamkajšnji župan je dal za tisk: Univerza? Prav! Vendar le dvojezična! Velmož je kajpada izustil: *Bilingvistična* – ker da je tamle *bilingvističen teren*! Kako nevarne škodljivce ima ta narod za vodnike! Mar bi se take znebil kdaj, v snu, župan tam prek? Vse več Laokoontov in Kasander opozarja na trojanske konje – zapiti, blaženi Trojanci pa v prepir! Včasih se brez dima preobrne, nas uči Homer: In je prepozno. Sred tisočletja je mogočni Bosch ustvaril klavno parabolo –

Ladjo norcev. Mar ne bi kdaj slikar pri nas narisal Ladjice naivnih? Ali Ladje smešnih?

Neki nekdo je na Goriškem ob okrogli mizi rekel, da bomo čez takóle 25 let slovensko govorili le doma. Zgubal me je smeh: Na Goriškem vendar so v drugi vojni, zaradi naše materinščine, s plenkačo sekali glavé! Oktobra pa se nisem več smejal. Oktobrske sobote je docentka, vse prej kot starosvetnega duha, tako udarila na plat zvona v dnevni časopis: *Mnogi slovenski profesorji, celo med akademiki jih je najti (sic!), pa slovenskega jezika ne obvladajo več – ne znajo se v njem izražati. Potemtakem tudi misliti ne.* Spoštovani častilci Prešerna, se torej pravi te, naše, edine besede: Kaj pravzaprav delamo ta večer tu? Mar ne bi bilo bolj pošteno, če bi v raševini klečali tam gôri, na Kostanjevici, pri frančiškanih? Se bíli po prsih? Peli bilje? Zakaj docentkino spoznanje (iz vsakdanje prakse) je strašljivo! Kako prav je imel doktor Ahac, da ni pomembno, kaj počnejo drugi z nami: Poglavitno je, kaj si prizadevamo sami.

V tisoč letih se je, kot v Postojni kapnik, delal ta naš imenitni jezik. Kaj delamo pa mi današnje dneve z njim? Ta jezik – za najmanj 150 milijonov duš! Se Bog zares od hitrice ni zmotil, ko je z njim oblagodaryl dva milijona nehvaležnih, vseenostnih, vnémarnih ljudi? Saj z njim zapojejo povsem enako *Iliada* kot Vergil, Danteju vodnik. Kot epohalne Avguštinove *Izpovedi*. Kot vampaste, pomijaste Villonove margotke. V njem so Anonímovi *magistri naši* enako bliskaste budale kot v izvorniku – v *Pismih mračnjakov*. Z njim še *Hamlet* nekako postane ljudska igra, naš. No, prav – čeprav: Slovenski jezikovni Avgijev hlev je ta trenutek tak, da bi nebeški Herkul moral zapeljati skozenj Sočo in pol Idrijece obenem!

Včasih, ko poslušam ali gledam kaj od kod, si mislim: Navsezadnje si le pišemo usodo – kot po znamenitem klicu *Narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar*. Vsakič potlej ugasim sprejemnik ob spoznanju, da usodo lahko piše tudi trd analfabet. Najbrž bo treba, rajši prej kot slej, nesrečnika, ki ne zna pisati ne govoriti materinščino, se pa, nesramežljiv, nesramno javno sračí z njo (recimo da) z govorniškega odra, karantensko, profilaktično krstiti za idiota – pač po merah narodov Evrope. Cankar s krizantemo in, samo primer, *Ljubljana ljubljena*: Tako šanghajska v luči abderitskih uličnih napisov! Kaj bi rekel, če bi se to noč sprehodil tamle kod? Bi zamrmral, da so v njegovih dneh bili trgovci vendar izobraženi. Zato pokončni. Narodu prijazni. Ko da pada spet in spet (od kod?) namig, da ga je treba omrtvičiti, ta narod: V njegovi najbolj občutljivi kamrici. Ga pičiti v Ahilovo peto. Mu skvariti orožje – *kulturo, jezik!* Drajna je seveda stara kot Caruso z gramofona s trobljo. Je tudi staro, naj se to mrtvičenje ponajveč (kot vse doslej) opravi – z *našo pomočjo!*

Avgusta se je sred Grgárja zagrenjeno spraševal tržaški pesnik: Kdo plačuje vrh televizije, da brezvestno zganja jezikovni genocid nad našimi najbolj zavednimi, najhujše prizadetimi ljudmi – zamejci. Na Tržaškem, na Goriškem, v Benečiji zdaj *ne vidiš več nobenega slovenskega sporeda* (če ne plačaš kar se da spodobne cehe zanj)! Klasična egiptovska temà! Kdo je torej dal namig? In smo jih mi, ponavljam, te sporede: *Mi* na meji ugasili – k nam pa dere noč in dan skoz ducat na stežaj odprtih vrat poplava njihovih zgovornih artefaktov! Nekdo nam pušča (tako imenovano) srčno kri – minister Gregor pa kot po navadi nič. Ali se nam v živalskih apeninskih vrtilih *opice prisrčno smejejo*.

Zakaj kjer jezik sahne, tam bo s časom usahnilo vse. Ker ne vemo za njih besedo, ne vemo za briljanco Etruščanov. Za Maje, Inke. Za Ilire, kaj vem: Za sosede v Furlaniji – Pavel Diakon je *Historijo Langobardov* namreč spisal v latinščini. Ti nemi narodi nas (kot izpuljenih jezikov) gledajo iz mraka gor.

Poznamo pa Egipt. In kar spodobno Grke in Latince.

Potlej pa, vse bolj, se vriva vprašanje: Kdo je kriv, da *kolne učenik*, kajpada parafraziram Prešernov epigram, *slovnico bravši*? Kriv, da šolar ne samo prezira, ampak menda črti naš jezik? Kdo mu je tako presmradil ta žlahtni inštrument? In – *v kaj bo zrastel tak studiosuz*? Zakaj odnos do besede kaže na odnos do sebe: *Kdor se ne spoštuje, tudi besede ne bo*. In seveda narobe. Potlej torej pa, vse bolj, se vriva sveta jeza (ali SOS): Naj se učitelju in v šolo čimprej vrne ljubezniva slovnica iz leta 56. In (razumljivi) antibarbarus – *Slovenski pravopis* iz leta 50 ali 1962.

Poročajo, da se vsak analfabet na Grškem trmasto ima za Aristotelovega pravnuka. Pri nas pa slišim z Brezij, kako je Cankar: No, tako tako pisatelj. Čez teden kmalu o Prešernu: No, tako tako poet – Shakespeare, no, Shakespeare pa Prešeren prav gotovo ni! Ob teh primerih primerjalnih književnih ocen bi skromno sklenil: *Prešeren je za nas veliko več kot Shakespeare*. Na Kobariškem radi rečejo za svoje: Naš je – svet je! Brez Boccaccia, Cervantesa, Shakespeara bi Slovenci (kulturno) preživeli. Brez Prešerna, Cankarja pa ne. Primorci brez Gregorčiča: Nikakor ne! Vzemi narodu sred črnih preizkušenj pesnika, vzal si mu srce. Zgodovina opominja: Kdor nam je poslednjih 500 let ugašal dušo (in telo, menda) – ta nam je vsakokrat najprej poskusil ugasiti pesnika.

Ob ljutomerski taborski slovesnosti je doktor Francè Bernik poudaril, kako nam je od zdavnaj gor nagajal čut za skupnost: Slovenci smo se zmeraj počutili kvečjemu *Slovenec – Slovenci ne*. In da se moramo trdno in že čuti-ti eno: Narod. Sicer da nas bo zgodovina enkrat za vsakokrat odpihnila. Svete besede, so podobnim svoj čas rekli – naj ga dopolnim: Ne pod Kaligulo ali božansko norim Neronom, temveč avgusta 42 je visoki komisar poslal čez hrib, čez dol iz bele Ljubljane v Rim natanko tole:

Vprašanje slovenskega naroda se lahko reši po enem od naslednjih načinov:

- 1. Da ga uničimo.*
- 2. Da ga razselimo.*
- 3. Da ga povsem asimiliramo.*

Moramo se samo odločiti za smer, ki bi jo ubrali.

Približno takšna, skratka, je ta reč v zadnjem letu tega tisočletja – dobro bo, če bo drugačna v prvem letu novega. Prevzetni *Kosovelov* Titanik je nekako ta vek odstrl. Film o prevzetnem Titaniku je ta vek zastrl. So pa najbrž na svetu ladje, ki se potopijo zgolj iz golega užitka do čudaških potopitev. Kdaj se bo vendàr odgrnil dan za vsakršno samozavest? Pokončnost? Za celó *moralo* – toliko je zoprnih zanikovanj. Poniževanj. Prek mere grdega vsega. Mar mora res Hanibal spet pozvoniti pri Postojnskih vratih, da se bomo počutili rod? Če bomo nespoštljivo kot iz dneva k dnevu delali s seboj, z jezikom, z marsičim, se nam utegne zalomiti, kar na màh, po znanem reku znanega francoskega popevkarja armenskega rodu: *Nesreče so ko Turki – spotoma se, nepričakovano, hitro vrnejo!*

Leto tisoč in tako naprej bo torej letos, hrupno kot iz Andersenovih povesti, padlo na večerno stran. Naj ta večer vendàr pomislimo: Teh zadnjih 500 let se je v slovenski kulturi nabralo toliko ljubezni do nas, da bo pospremila naš narod (če ji bo seveda znal prisluhniti) najmanj čez novo petstoletje. Mar ni sijajni pisec, sveti Avrelij Avguštin, prestrašencu, ki je ob koncu tretjega stoletja, bled od hiromantike in dveh magij, nadevan z astrološkimi prerokbami, zajécal z okna daleč dol na cesto vanj, krepčilno vzkliknil: *Ah, ne boj se! Ne umira stari svet! Samo – novi se poraja!*